

Az idő titkainak bite

Mi volna, ha a történelmet a nyelvhez hasonlítanánk?

Mind a kettő változik, változtatjuk. Alakíthatók, és vannak törvényeik, ettől némileg kiszámíthatók, de végül is szabályozhatatlanok maradnak. A változatosság, réginek és merőben újnak az egyidejű folyamata hol világos, követhető, hol zavaros, sőt tele van kaotikus rohamokkal. Ráadásul sose tudjuk kellően megítélni, eldönteni, melyik változás előnyös, melyik hátrányos, vagyis nyelvnek, történelemnek a fordulatai mennyiben – mondjuk így – jók, vagy éppen ellenkezőleg, rosszak?

Mikor beszélhetünk javulásról, mikor romlásról?

Három-négyezer éves nyelvi, ezeregyszáz éves történelmi ismereteink milyen következtetésekre jogosíthatnak?

Nem lehet igaz például, hogy a reményektől ájult XIX. századot a föld két legiszonyatosabb háborúja és ördögi diktatúrája kövesse, ha a baktériumok már nem szaporodtak volna ott az előző eseményekben. Ahogy a mi Trianonunk sem egy drámaíró pillanatnyi konfliktuscsozó tévedése. Nem nagyon találkoztam még olyan értelmezéssel, amely a kommunizmus meg a náciizmus ótvaros kiütéseit visszavezette volna a már addig is pusztító, csak még szemhunyással is elintézhető betegségre. Vakság volt elképzelni, hogy a Werbőczy óta feudális, osztrák-magyar császári-királyi, majd félf feudális Horthy-színház és a rákövetkező rövid nyilas, aztán a hosszú-hosszú szovjet totális önkényuralom a '90-es évekkel meghozza a modern Magyarország „édes hazám” típusú gyümölcseit. Csúf kis asszonnyá aszalódott össze az első években jó ízeztől és gondolatoktól is duzzadó párt, a kommunisták túléltek a marxi kinyilatkoztatások alkonyát, virágozik nálunk egy konokul ellenérdekelt politikai csoport. Egyáltalán nem biztos, hogy az előző kormányzó párt, a valóban nemzeti történelmet érzékelő erő egymagában többséget szerezhet a választásokon.

Történelem és nyelv tehát hol hajnali, hol alkonyati sugarakat vet ránk. A mai írott és beszélt magyar nyelv annyi hordalékanyagot sodor magával, hogy lehetetlen elválasztani a szemetet a fejlődést rejtő új csíráktól. Nem csodálkoznék, ha a XXI. század végére egészen elangolosodna mondatszerkesztésünk és szókincsünk. Gazdagodást is jelenthetnek ezek a mostani átvételek, ahogy a múltban is sok olyan szót kölcsönöztünk az angoltól, melyek nélkül nem lehetnénk meg (sport, tenisz, lift, sztár stb.). A legtöbb kifejezés vagy szó azonban idegen test a magyarban, s attól félek legjobban, hogy a nyelvtanunkban, a gondolkodásunk konkrétságában is zavart okoz.

Ugyanígy vettük s vesszük át az angol, francia, németalföldi politikai vívmányokat is, jogi és pénzügyi módszereket, intézményeket. De melyikünk gondolt arra, hogy a sajtó nincs benne a leváltható, tehát megítélhető parlamentális hagyományokban? Vagy hogy – amint az egyik amerikai szociológus írja – bizony együtt kell élnünk a szervezett bűnözéssel, sőt hogy a maffia rendszeresen kér a hatalomból és a nemzeti jövedelemből? Ki gondolta volna a „szovjet Jeruzsálem” idején, hogy ez az újfajta erőszak némely dologban a kormány fölött áll?

De nekem nem is ez a képtelen helyzet a legfőbb gondom. Én azzal magyarázom, hogy a négy-öt párt között megosztott hatalmi rendszer azért nem hozott megnyugvást, hanem úgynevezett „kulturális betegségtudatot”, de országos arányokban, mert a történelmi fertőzés nem múlt el. Mindenki elégedetlen: az is, aki a Kádár-birodalom felé bandzsít vissza, az is, aki az egész Kárpát-medencei magyarság újraegyesítésétől lenne közösségileg is egészséges és optimista. Csakhogy Európa is beteg, már több száz éve az. S nem jobb az Egyesült Államok kulturális helyzete sem: a múlt század 70-es éveitől számíthatjuk a líra, a dráma, a regény, az egyetemi oktatás (a posztmodern szinte egyeduralomra jutott az egyetemeken s persze a kritikában is) visszaesését. Emlékszem, a 80-as években olvastam az *USA* című esszé-tallózó lapban: „Elég az elitkulturából, éljen a szórakoztató ipar!” Azóta sikerült is diadalra vinni a banalitást, vastagon beszórni a világ mozgóképszínházait és televízióit az erőszak és a szexfilm trágyájával.

Egyébként is: ha a nyelvromlás-változás példájára próbálok értelmezni a történelmet, kultúra és politika között már egyenesen ok-okozati összefüggést állapíthatok meg. És nem csak rövid távon. A pozitív-negatív töltésű elektromosság mintájára megmutatkozó jelenségek már a harmincéves vallásháborúval, az újkori természettudománnyal, a francia forradalommal és a XIX. századi társadalmi fölfordulásokkal „elősegítették” a XX. század példátlan népiirtásait, háborúit, a kommunizmus és a nácizmus egyetemes kulturális és főleg etikai nihilizmusát. Nietzsche nyilván nem sejtette, hogy erre vonatkozó jóslata ilyen förtelmes, véres, embertipró módon teljesül be.

Tehát a modernitás minden romlás-rothadás oka, azé, amit Hamvas „a téboly örvénylésének” nevez? Apokaliptikus időket élünk, büntetés alatt vagyunk, ahogy azt vele együtt számos gondolkodó és egyáltalán nem gondolkodó teoretikus állítja?

Nem. A paradoxonokat nem lehet, de nem is szabad ilyen könnyelműen fölszámolni. A modernség évszázadai elsősorban nagy történelmi-szemléleti eredményeket hoztak. Ken Wilbernek, az amerikai pszichológus-filozófusnak *A működő szellem rövid története* című könyvéből idézem: „Modernitáson a racionális-ipari világképet értem, nagyjából magát a felvilágosodást és következményeit... Említünk meg néhányat: a demokrácia kialakulása, a rabszolgaság eltörlése, a liberális feminizmus kialakulása, a művészet, a tudomány és az erkölcs szétválasztása, az empirikus tudományok óriási fejlődése, köztük a rendszertudományok és az ökológiai tudományok kialakulása, az átlagos élettartam meghosszabbodása közel három évtizeddel, a relativizmus és a perspektivizmus elterjedése a művészet, az erkölcs és a tudomány területén, az etnocentrikus erkölcsi szemlélet felváltása vi-

lágcentrikus erkölcsi szemlélettel és általában a különféle zsarnoki hierarchiák megszüntetése.”

Ilyen fordulatot sikerpályán értünk volna el a XX. század szintén „fordulatos” csődjeiig, abszurd botrányaiig, majd mostani századkezdetünk befejezhetetlen háborúig, az afrikai éhezéssig, a vezető demokráciák képmutató „világboldogításáig”, az Európai Unió összezavarodásig (mikor még az se biztos, hogy fönn marad)? A magyar csalódás – nevezzük így – az egész nyugati félteke csalódása. A Nagy Keleti Gonosz kimúlása után nem a megnyugvás és az általános szellemi tisztázódás-elmélyülés következett, hanem további Wille zur Macht, környezetszennyezés, az atombombával fölszerelt államok számának növekedése, állatfajoknak és élőhelyeiknek elpusztítása, mintha nem is volnánk értelmes főemlősök, csak közvetlen anyagi érdekeinket vakon követő, kétlábú szörnyek, a föld legveszedelmesebb ragadozói, hiszen magunkon kívül nincsenek már ellenfeleink. A modernség eredményeinek tehát éppen elég torz a tükörképe. S miért éppen Magyarország volna a törvényszerű zuhanó röpülés közben a kivétel?

Nálunk úgy beszélnek „lendületben levő országról” az egyik oldalon és a „csak össze kell fognunk” csodareceptjéről a másik síkon, mintha nem egy bármiféle történelmi cél, filozófiai, elvi, vallási fölismerés, igazi szellemi elit nélküli földgolyón rettegünk a holnapi katasztrófákat!

Pedig én is azt írtam évtizedekkel ezelőtt egyik életrajzi esszémben, hogy „engem a modernség tett költővé”.

1990 után a magyarságot is mint „tökéletesen modern nemzetet” képzeltem el. Azaz, hogy a jövő Magyarországa nem ennek vagy annak az eszmének, pártnak, népcsoportnak a fölénye, győzelme, netán uralma lesz, hanem fokozatosan kibontakozó an-archia: hatalomnélküliség, amely Bibó szerint „nem merev kategóriák alkalmazását jelenti, hanem az alapvető szabadságprogramok komolyan vételét és egy olyan társadalom felé való haladás komoly, intézményes megindítását, melyekben az uralom fogalmát fölváltja a kölcsönös szolgálatok fogalma”.

Tizenöt év tapasztalatai híján nem gondolkodtam még akkor azon (azt hiszem, a maga idejében Bibó sem), lehetséges-e teljesen szekularizált nemzet, kultúra, irodalom? Vagyis hogy mi a szerepe egy egészen vagy félig-meddig fölvilágosult társadalomban a keresztény hagyománynak? Azt tudtam, hogy ha egy civilizációban „megfonnyad, kiszárad” a központi mítosz, ahogy ez az újkori Európában is történt, azt semmiféle művészettel, tudománnyal, filozófiával nem lehet hiánytalanul pótolni. A keresztény tradícióra persze szinte kezdettől fogva jellemző volt a kétarcúság: gyámolította a szegényeket, betegeket, jó erkölcsre, mély lelki életre nevelte híveit, megfegyelmelte a hatalmukkal visszaélő fejedelmeket, királyokat, miközben okkal, ok nélkül üldözött minden más gondolatot, hiedelmet; követte, kínhalálra ítélte, megégette az úgynevezett eretnekeket. Orromban ma is érzem a római, a genfi máglyák füstjét. Ahogyan Cioran szellemes, szúrós aforizmája mondja: „Négy évszázados üldözésért tizennégy évszázados bosszú.” 1945 után, orosz mintára, nálunk is úgy képzeltek a marxista guruk, hogy a társadalom minden bajára elsőrendű orvosság a vallás eltörlése, ma meg sokan hiszik, hogy a *Bib-*

lia mindent meggyógyít. Egyik éppolyan sommás semmibevétele az emberi léleknek és értelemnek, mint a másik. Egy életképes, dinamikus nemzetnek éppúgy szüksége van a szabadságra, független gondolkodásra, mint hitre. Nem kell okvetlenülül gátolniuk egymást. A megismerés pontosan olyan elemi, a kollektív tudatalatti erőktől függő ösztönünk, mint a végső ontológiai kérdésekre adott válasz keresése, mint az úgynevezett istengond.

Nálunk ez még egyáltalán nem természetes.

Filozófiában ugyanolyan járatlanok vagyunk, mint egymás vélekedésének, interpretációinak értelmezésként való elfogadásában. Belevesztek az emberek a mindennapi kisebb-nagyobb vádaskodásba, gyűlölködésekbe, megáporodott rögeszmékbe. Nem tudom, más népeknél milyen alacsonyan-magasan áll a szolidaritás, s ami biztosan ennél is fontosabb egy közösség számára, az empátia. Nálunk igen-csak alacsony a szintje mindkettőnek.

Ezért születik annyira kevés gyerek határon innen és túl. Ezért szeretjük és túrjuk egy indulattal olyan nehezen egymást. Így volt ez már Ady idejében is. Így gyilkolja és csókolja itt egyik a másikat. S most talán Nyugat-Európa megtanít minket a testvéri megbékélésre? Vagy még mindig, holnap is süvítheti átkát az „Isten kedvelt Szörnyetege”:

*S verje meg az Isten a verejtékünket,
Verje meg veréssel egész életünket,
Ha tovább tengődünk ilyen kábult-árván,
Csókunkat a szánkban, álmunkat a párnán,
Gyermeket ígérő legszebb ingerünket,
Verjen meg az Isten, verjen meg bennünket,
Verje meg a tettünk, verje meg az álmunk,
Dunai-Tiszai régi megállásunk.*

*Haragszunk és vagyunk egyazon haraggal,
Tán ki sem mondható gyilkos indulattal,
Mert a világ siet s most kerül dűlőre:
Érdemesek vagyunk életre s jövőre?*

Azt gondolom, hogy még annyit sem érnénk, amennyit érünk Adyjaink és Bartókjaink fölöttünk lebegő lelke nélkül, ősi-új mítoszaink nélkül és az idő különös titkainak hite nélkül. ❖